

і моральне серце народу краще, аніж усі вчені розмисли. Саме цією високою метою, як пише П. С. Морачевський, він і керувався, приступаючи до роботи [8, с. 68]. Потім були ще неодноразові звернення, але Священне Писання українською мовою не тільки не дозволили друкувати, а й незабаром підготували сумнозвісний циркуляр про заборону українського слова взагалі.

Не допомогла справі й участь Російської академії наук, куди теж звертався Морачевський з повним перекладом Євангелії, сподіваючись, що схвалення академією його праці сприятиме здійсненню його заповітної мрії. 8 лютого 1862 р. на засіданні відділу російської мови та словесності академік І. І. Срезневський зачитав записку, у якій дав позитивну оцінку праці П. С. Морачевського. Академіки А. Х. Востоков та А. В. Нікітенко теж високо оцінили переклад і радили звернутись до Синоду з проханням опублікувати його [8, с. 72]. Але на той час намагання українського просвітника були марними. Царизм гарно розумів, що коли український народ отримає незалежність мовну і духовну, то незабаром він може вибороти і незалежність політичну.

Вища церковна влада теж дала зрозуміти, що будь-який переклад, зроблений українською мовою, не буде надрукований. І цього Синод притримувався довго, бо й переклад Біблії, зроблений П. Кулішем, теж не побачив світу. І лише на початку ХХ ст. (1906–1911 рр.) в результаті клопотання визначних українських діячів культури І. Франка, І. Срезневського та проф. В. Морачевського, який особисто звернувся до президента імператорської Академії наук великого князя К. К. Романова за допомогою, цар Микола II дозволив друкувати Євангеліє українською мовою. За декілька тижнів 1911 р. було продано близько 200 тис. примірників. Справа П. С. Морачевського виявилась не марною.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що вільнодумство ніжинської творчої інтелігенції, випереджаючи час і можливості реального політичного зближення України з європейською цивілізацією, продемонструвало, що Україна була і залишається частиною європейського культурного й інтелектуального простору. Неодмінною умовою європейськості для української культури ХІХ ст. було свідоме культивування в ній філософії як цивілізованої форми духовності. Діючи у контексті європейського просвітництва, ніжинські просвітники, попри всі переслідування й перепони, створили творче пасіонарне середовище, у якому розквітли яскраві таланти і відбулися знакові події як для Поліського краю, так і для усієї України.

1. Гоголь і дело о вольнодумстве. Статья С. Машинского / С. И. Машинский // Пушкин. Лермонтов. Гоголь. [Ред. А. М. Еголин (гл. ред.), Н. Ф. Бельчиков, И. С. Зильберштейн, С. А. Макашин]. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1952. – С. 495–531. – (Литературное наследство; Т. 58). 2. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений. – Т. 10: Письма. 1820–1835. / Н. В. Гоголь. – М.: Изд-во АН СССР, 1940. – 583 с. 3. *Коялович А.* Детство и юность Гоголя. Биографический очерк / Александр Коялович // Московский сборник [Шарапова]. 1887 г. – М., Типография А. А. Карцева, 1887. – С. 202–270. 4. *Кукольник Н.* Иван Семенович Орлай / Н. Кукольник // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб.: В типографии императорской Академии наук, 1859. – С. 70–80. 5. *Кукольник Н.* Николай Григорьевич Белоусов / Н. Кукольник // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб., 1859. – С. 95–100. 6. *Мей Л.* Граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко / Л. Мей // Лицей князя Безбородко / Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб., 1859. – С. 47–60. 7. *Попович М. В.* Микола Гоголь: роман-есе / М. В. Попович. – К.: Молодь, 1989. – 208 с. 8. *Самойленко Г. В.* Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин: ТОВ «Наука – сервіс», 1999. – 84 с. 9. *Самойленко Г. В.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин: НДПУ, 2000. – 288 с. 10. *Чудаков Г. И.* Отношение творчества Гоголя к западно-европейским литературам / Г. И. Чудаков // Университетские известия. Июль. – К.: Тип. Императорского ун-та св. Владимира, 1907. – № 7. – С. 1–62.

Ірина Федорченко

Національний характер українців у цивілізаційному контексті

В статті проаналізовано особливості національного характеру українців через призму цивілізаційного підходу.

The author of the paper analyzes the characteristic features of Ukrainian national character through the lens of Civilization Approach.

Сьогодні поняття «цивілізація», введеного до наукового обігу В. Р. Мірабо ще в 1757 р., «має кілька визначень: 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) рівень суспільного розвитку загалом, а матеріальної і духовної культури, зокрема; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в просторі й часі; 6) складова одиниця історичного процесу; 7) рівень розвитку міської культури, яка відіграла значну роль у становленні європейської цивілізації» [2, с. 79–80]. Оскільки цивілізаційний підхід посідає одне з важливих місць в сучасній соціогуманітаристиці, то він не тільки «застосовується при дослідженні історичного буття різних народів» [2, с. 79], але й «зобов'язує розглядати історію, культуру, етнічно-національний та суспільний розвиток українства у порівнянні з розвитком подібних феноменів у інших європейських народів» [2, с. 80]. У зв'язку з цим ми спробували розглянути національний характер українців у цивілізаційному контексті.

Відомо, що сучасні дослідники дуже часто зводять поняття «національний характер» до простої *сукупності* різноманітних рис і властивостей, притаманних певній національній

спільноті [1; 3; 4 та ін.]. Але подібне розуміння національного характеру є доволі спрощеним і однобічним, такий підхід не розкриває сутності досліджуваного феномена. Адже національний характер – це *цілісна система* стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а *внутрішню зінтегровану єдність, системну цілісність* характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу [5, с. 5–7] (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку).

Українська історична та філософська думка у вирішенні питання національного характеру пройшла етапи розвитку від простого запитання «Які ми є?» і відповідного описування рис своєї вдачі, до запитань «Чому ми є саме такі?» та «Якими ми маємо бути?», і врешті-решт – до аналізу тих національно-культурних форм, які створюють «українську людину». Здійснення філософсько-світоглядного аналізу етнічної і політичної історії України та узагальнення багатьох українознавчих і етнопсихологічних досліджень дали

змогу зробити висновок про головні історичні шари (наша-рування), або складові національного характеру українців: 1) землеробська складова, 2) європейсько-цивілізаційна складова, 3) козацька складова; а також визначити основні риси цих трьох складових. Лише наявність усіх трьох основних складових національного характеру українців може забезпечити стабільність українського суспільства та його здатність протистояти зовнішнім деструктивним впливам і давати адекватні відповіді на «виклики часу» [5, с. 15].

Основні риси землеробської складової національного характеру українців – працелюбство, землеробські традиції, сонцеклонництво і культ родючості – були започатковані в антську добу і закріплені (з певними інноваціями) протягом I–II тис. н. е. Основні риси козацької складової національного характеру українців – волелюбство, нестримний потяг до свободи і героїчна жертвовність в ім'я захисту рідної землі від ворогів, традиції побратимства і лицарства, культура дружинництва, мужність, хоробрість, стійкість і витривалість – були започатковані в Скіфську добу, в антські часи та в добу Київської Русі і закріплені в епоху Козаччини та національно-визвольних змагань. Основні риси європейсько-цивілізаційної складової національного характеру українців – християнсько-гуманістичне світобачення, рефлексивно-раціональний тип світорозуміння, відкритість до різних культур, повага до прав людини, демократизм суспільного життя, особлива роль жінки в соціумі, кордоцентризм, індивідуалізм, поміркованість, толерантність – були започатковані в добу Київської Русі, закріплені в епоху Галицько-Волинської держави, в часи перебування України під владою Литви й Польщі та в добу національного відродження; тенденції до відновлення і посилення цієї складової національного характеру українців простежувались на початку і в кінці XX ст. та на початку XXI ст.

Землеробська складова національного характеру українців є хронологічно найдавнішою, її витoki сягають глибинних коренів українства (витoki деяких елементів матеріальної культури українців сягають часів трипільської культури, а витoki деяких елементів духовної культури українців йдуть від індоєвропейської культури). Землеробська культура українців визначала всю систему колективного світосприймання, культурних пріоритетів та соціальної організації. Землеробська сутність національного характеру українців проявляється не тільки в реальній господарській діяльності, але й в космогонії (в українській міфології існує міф про «земне» походження людини: чоловіка Бог зліпив із землі, а жінку – з тіста), в легендах про божественне походження землеробських знарядь праці, в особливо розвиненому культі хліба, в обожнюванні селянської праці (показовим може бути такий колядковий сюжет: Бог зі святим Петром орють ниву, а Божа Матір носить їм їсти) тощо. Найбільші деформації основних рис землеробської складової національного характеру українців відбулись в XV–XIX ст. під час закріпачення українського селянства, в добу «воєнного комунізму», під час голодоморів, в часи індустріалізації та створення колгоспного ладу, коли поступово посилювались дезорганізація та деградація сільськогосподарського виробництва.

Козацька складова національного характеру українців є «наймолодшою», вона сформувалась в епоху середньовіччя на ґрунті нового суспільного стану – козацтва, який виник як в процесі боротьби проти феодално-кріпосницького та національного гніту, так і в процесі боротьби землеробського і кочового населення в зоні так званого

Великого кордону, який розділяв європейську та азійську цивілізації (це цивілізаційне значення українського козацтва було деформоване Російською імперією, оскільки в складі Росії козацтво до кінця XVIII ст. фактично трансформується в регулярні частини російської армії та кріпаків петербурзьких та московських вельмож, за допомогою козаків твориться «євразійська мішанка» і будується євразійська імперія). Козацтво, яке фактично було зародком нової провідної верстви ранньомодерної української нації і основою нової української державності, стало синонімом свободи, людської й національної гідності та прикладом самоорганізації в умовах національно-визвольної війни. Саме тому знищення Запорозької Січі в 1775 р. завдало жорстокого удару українському народу.

Найсуттєвіше вплинули на формування засадничих структур українського національного характеру (землеробської, європейсько-цивілізаційної та козацької складової) такі спільноти: осілі хліборобські племена Скіфії, анти, літописні племена, людність Київської Русі, українська людність козацької доби, епохи національного відродження, доби УНР та періоду визвольних змагань. Лише наявність усіх трьох основних складових національного характеру українців може забезпечити стабільність українського суспільства та його здатність протистояти зовнішнім деструктивним впливам і давати адекватні відповіді на «виклики часу».

Нами були окреслені також *основні етапи становлення й розвитку* національного характеру українського народу: *I етап (племінний)* – етап становлення і розвитку функціонально-рольових якостей людності праукраїнських племен та специфічних способів взаємодії цієї людності зі світом; *II етап (власне етнічний)* – етап становлення і розвитку етнотипової поведінки русинів-українців; *III етап (національний)* – етап становлення і розвитку національного характеру українського народу.

На першому (племінному) етапі, який тривав з V ст. до середини IX ст. відбувалось становлення і розвиток функціонально-рольових якостей людності праукраїнських племен та специфічних способів взаємодії цієї людності зі світом. На другому (власне етнічному) етапі, який тривав із середини IX ст. до кінця XVI ст., відбувалось становлення і розвиток етнотипової поведінки русинів-українців. На третьому (національному) етапі, який розпочався в кінці XVI ст. і триває й нині, почалось переростання етнотипової поведінки в український національний характер. Процес становлення і розвитку національного характеру українського народу пройшов 12 стадій: 1) стадія протестної самоорганізації (1596 р. – 1648 р.); 2) стадія національно-визвольної боротьби і відновлення державотворчих традицій (1648–1654); 3) стадія боротьби за автономний статус України (1654–1709); 4) стадія «малоросизації» України і деформації українського національного характеру (1709–1782); 5) стадія реставраційних прагнень і збирання культурно-історичної спадщини (80-ті роки XVIII ст. – перша чверть XIX ст.); 6) стадія активізації національного відродження (1820-ті – 1860-ті роки); 7) стадія народницького руху (1860-ті – 1880-ті роки); 8) стадія національно-політичного згуртування (1890-ті – початок XX ст.); 9) стадія національної самоорганізації і державотворення (1917–1921); 10) стадія радянської України зі спалахами державотворчих устремлень (1922–1991); 11) стадія державницької самоорганізації (1991–2004); 12) стадія громадянської консолідації (яка розпочалась у 2004 р.) [5, с. 6–7].

Проведені нами (разом із Т. Воропаєвою) емпіричні дослідження дозволили виявити основні риси національного характеру сучасних українців: працелюбність; доброзичливість; витривалість; патріотизм; толерантність; розсудливість; релігійність; товариськість; відповідальність; музикальність; волелюбність; заповзятість; національна гідність; поміркованість; почуття гумору; хазяйновитість; гостинність; чуйність; мужність; обережність; справедливість; гордість; скромність; наполегливість; сердечність; принциповість; самокритичність; щирість; відкритість; хитрість; емоційність; заздрісність; комунікабельність; стриманість; передбачливість; упертість; схильність до компромісів; заздрісність; жертвовність; прагматичність [5, с. 14–15].

Імперські уряди всіляко намагались послабити суб'єктні риси національного характеру українського народу, які є надзвичайно важливими для цивілізаційного поступу будь-якої спільноти. Але українські науковці, митці, громадські діячі підтримували скривджені національні почуття українців, суттєво сприяючи розвитку і утвердженню національного характеру та активізації державотворчих устремлень українців. Усталені форми етнотипової поведінки стають базою для становлення і розвитку національного характеру українського народу, зокрема таких рис, як волелюбність, героїзм, патріотизм, хоробрість, звитяжність, відповідальність, національна гідність, суб'єктність. Саме ці риси національного характеру стають суттєвими детермінантами процесу державотворення. Доведено, що державотворчий потенціал українського національного характеру визначається передусім рівнем розвитку суб'єктних рис суб'єкта.

В умовах колоніального панування інших народів на українських землях у етнічних українців сформувались установки на індивідуальне виживання, «вичікувальні», «мімікрійно-адаптивні», відчужено-маргінальні та антиукраїнські поведінкові практики. В цих умовах підвищувалась роль малих спільнот, колонізатори та завойовники прагнули суттєво зменшити волелюбність, незалежність, суб'єктність, радикалізм, автономізм та визвольні прагнення українців, спеціально культивували у місцевих мешканців національний нігілізм, поступливість, уникання, пристосуванство, конфор-

мізм, патерналізм, схильність до компромісів, малоросійство, провінціалізм, почуття «другосортності», меншовартості та національної неповноцінності. За допомогою каральних акцій, репресій, етноциду та голодоморів (в яких було знищено мільйони українців) цілеспрямовано культивувалось тотальне почуття страху, яке сьогодні дає про себе знати, сковуючи й гальмуючи політичну активність та нівелюючи суб'єктну поведінку і протестні настрої українців.

Проте століття колоніального панування, репресії та голодомори, фізичне знищення носіїв українського національного характеру, нещадне зрощення української мови й культури не змогли стерти національний колорит на українських землях. Українці зберегли й самотність своєї культури, й самотність свого характеру. В суспільстві поступово відроджується не тільки національна самосвідомість та державницький світогляд, але й така важлива риса модерної нації як колективна суб'єктність, репрезентантом якої виступають суб'єктні риси українського національного характеру – наполегливість і цілеспрямованість, мужність і рішучість, витримка і сміливість, ініціативність і відповідальність, організованість і самодостатність.

Для формування у молоді кращих рис українського національного характеру недостатньо лише розбудови державних структур, необхідно також відродити українську національну культуру, консолідувати українське суспільство, зміцнити систему національного виховання, знівелювати деструктивні впливи деяких сусідніх держав і сформувати відповідальну національну еліту як суб'єкта відтворення українського національного характеру.

1. Баграмов Э. К вопросу о научном содержании понятия «национальный характер» // Э. Баграмов. – М.: Наука, 1973. – 157 с. 2. Воропаева Т. Европейська ідентичність громадян України в контексті цивілізаційного підходу / Т. Воропаева // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжнародна наукова конференція, 20–21 квітня 2011 року: Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – Ч. 2. – 191 с. – С. 79–81. 3. Джандильдин Н. Природа національної психології / Н. Джандильдин. – Алма-Ата, 1971. – 346 с. 4. Пірен М. І. Основи етнопсихології / М. І. Пірен. – К.: Наукова думка, 1996. – 385 с. 5. Федорченко І. М. Український національний характер як чинник державотворення: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.12 «українознавство» / І. М. Федорченко / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 20 с.

Тетяна Целік

Україна у цивілізаційному полі Захід – Схід

У статті розглядаються теоретичні підходи та історичні дані, що свідчать про європейський цивілізаційний вибір України, починаючи з часів Давньої Русі. Робиться висновок, що процес завершення націогенезу в сучасній Україні має спиратися на християнський ідеал людяності та любові до ближнього у його синтезі з сучасним західноєвропейським принципом толерантності та поваги до іншого.

The theoretical approaches as well as historical data confirming European civilization choice of Ukraine from the time of Kievan Rus are looked through in the article. The author comes to the conclusion, that the completion of the process of nation's genesis in modern Ukraine should be based on the Christian ideal of humaneness and love to neighbours in synthesis with the modern West-European principle of tolerance and respect to other persons.

Проблема, яку сучасна держава Україна вирішує у практичному полі, на рівні законодавства проголошуючи засади державної політики, існувала упродовж усієї вітчизняної історії. Спроби теоретичного обґрунтування того вектора спрямування державних інтересів, котрий найбільш повно реалізував би прагнення суспільства, також подані достатньо широко, і вони є, певною мірою, зворотним боком визначального питання – хто ж такі українці. Сама історія України також неодноразово ставала приводом для теоретичних дискусій,

де спектр інтерпретацій достатньо суперечливий, а по багатьох питаннях такі інтерпретації іноді є взаємовиключними.

Географічне розташування України з офіційною встановленим знаком Центру Європи (Закарпатська область), жодним чином не передбачає іншого тлумачення належності нашої держави, крім європейського. Але геополітично та цивілізаційно саме через Україну пройшов розкол ідентичності, котрий є значним чинником суспільної напруги, і котрий час від часу роздмухується, особливо під час виборчих перегонів. Схід і Захід – це не лише синоніми двох регіонів